

1. Fonetika a fonologie (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

1. Seznámit studenty s fonetikou a fonologií jako základními vědami, které zkoumají zvukovou stránku lidské komunikace.
2. Popsat předmět jejich zkoumání.
3. Vysvětlit hlavní historické momenty vývoje obou disciplín.

Průvodce studiem

Vítejte. Právě jste se dostali na začátek studijního materiálu, který je zaměřen na obecný výklad ústředních témat fonetiky a fonologie. Seznámíte se s obecnými zákonitostmi percepce a produkce řeči, navštívíte tajuplný svět fyziologie orgánů spojených s lidskou řečí, objevíte řadu zajímavých fonologických jevů, které používáte i vy sami ve své běžné komunikaci. Zaměříme se na systém českých hlásek, provedeme analýzu suprasegmentálních jednotek, jednoduše budeme společně zkoumat vše, co je spojené s lidskou řečí.

Hodně sil při studiu!

Dr. Kamil Kopecký, autor

Základní terminologie

Fonetika, fonologie, artikulace, akustika, percepce lidské řeči.

1.1 Fonetika a fonologie ↑

Jak začít jinak než vysvětlením hlavních termínů a pojmů. **Fonetika je věda, která se zabývá výkladem zvukové stránky řeči a jejích elementárních jednotek.** Elementární jednotky jsou **hlásky** (ve fonetice je označujeme také jako alofony či fony). Původ fonetiky lze hledat již u starých indických gramatiků (4. století před n. l.), kteří se zabývali výkladem zvukové stránky sanskrtu. Jejich pojetí hláskového systému nebylo založeno na hláskách, ale na slabikách, jejich popis sanskrtu byl vynikající. Z prací těchto gramatiků pak čerpali jazykovědci, kteří ke srovnatelné klasifikaci zvukové stránky jazyka dospěli až v 19. století.

Do 19. století došlo pouze ke sporadickému zkoumání percepce a produkce řeči (Hellwag, Kempelen apod.). Ke skutečnému rozvoji došlo tedy až v 2. pol. 19. století v souvislosti s rozvojem tzv. *experimentální fonetiky*, která byla akcelerována rozmachem přírodních a technických věd (např. anatomie, fyziologie, akustika). Ty umožňovaly zaznamenávat a zkoumat lidský hlas s využitím řady přístrojů. Metody experimentální fonetiky však nestačily potřebám lingvistů a došlo k částečné krizi fonetiky (vzhledem k mladogramatickému přístupu, který přehlížel studium jazykového významu) a vzniku **fonologie** (původně funkční fonetiky). Po 2. světové válce se ve fonetice začala využívat řada moderních záznamových přístrojů pro spektrální analýzu řeči, dnes se běžně pro zkoumání řeči využívá počítače. Ukázky počítačových programů pro zkoumání řeči si můžete vyzkoušet i v rámci této disciplíny.

Fonologie je jazykovědná disciplína, která se zaměřuje na **funkční využití zvukových jednotek a jejich vlastností v jazyce**. Fonologie je tedy nauka o funkci hlásek, zatímco fonetika je nauka o produkci a percepci hlásek. Fonologie se zabývá segmentální a suprasegmentální vrstvou zvukového systému jazyka, důraz klade zejména na **distinktivní (rozlišovací) funkci hlásek/fonémů**. Za zakladatele a průkopníka fonologie je považován ruský lingvista Nikolaj Sergejevič Trubeckoj. Trubeckoj definoval základní jednotku = **foném** (termín existoval již dříve díky B. de Courtenay) = kterou se budeme zabývat v dalších částech studijního materiálu. Foném je podle něj **minimální element jazyka (nejmenší jednotka jazyka), který je schopen rozlišit slovní význam, ačkoli jej sám**

o sobě nenese.

Schopnost rozlišit slovní význam lze sledovat například zde:

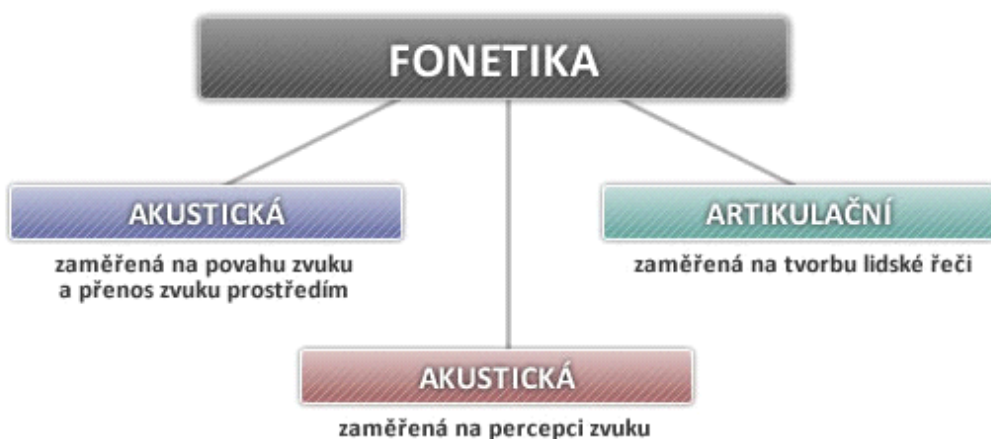
let/led (vyslovuje se stejně, tedy je zvukově neutralizován protiklad) - hláska význam nerozlišuje,

letu/ledu (fonologicky jsou jednotky pevně zakotvené a hlásky jsou v silném postavení) - hlásky význam rozlišují.

Jednotlivé fonémy v jazyce existují v různých vztazích, které jsou (mohou být) pro uživatele **relevantní = důležité = pro rozlišení významu**. Například relevantním protikladem je R a L (*rak x lak*), K a N (*kos x nos*) apod.

Nyní opustíme fonologii a zaměříme se na systém současné fonetiky.

Současná fonetika se rozděluje podle toho, co ze zvukové stránky jazyka zkoumá.

Dělíme ji na:

1. **Fonetiku akustickou** - fonetika zkoumající fyzickou povahu zvuků řeči nezávisle na podmínkách jejich produkce a percepce, má blízko k akustice.
2. **Fonetiku auditivní** - studuje, jakým způsobem dochází k percepci (přijímání) mluveného jazyka.
3. **Fonetiku artikulační** - zaměřuje se na proces tvorby lidské řeči z hlediska pohybu a fungování artikulačních, fonačních a respiračních orgánů.

Výkladem jednotlivých disciplín se budeme zabývat v dalších částech našeho textu.

Otázky k zamyšlení

Jaké další vědní disciplíny souvisejí s fonetikou a fonologií? Proč? Na jaké oblasti se zaměřují?

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

PALCOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny* 1. Vydání Praha: Karolinum, 1994

KOPECKÝ, K. *Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie*. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.

